

שמעון ברנפלד – הסופר הפרשן

מאת ד"ר דב ויינריב

א.

באיחור זמן ובעקיפין — אחר שהגיע מברלין העתון היהודי היחיד היו"ל בגרמניה „ידישע נאכריכטען“ — גודע בעולם היהודי מחוץ לגרמניה על מותו של שמעון ברנפלד בן השמונים. זה אופיני בוודאי לזמננו — תקופת חרום ומלחמה — שאין דעת הקהל פנויה ליחידים ולשמעון ברנפלד כאחרון המוהיקנים של תקופת העבר. זה שנים שלציבור היהודי הרחב לא היה ידוע כל כך על מציאותו של שמעון ברנפלד. רק יחידי סגולה ידעו על הסגיי נהור היושב לו אישם בברלין ההולכת ומתרוקנת מיהודיה מחמת המציק, באין לו אפשרות לעזוב אותה (גם מפאת חליה של אשתו וגם באין לו סרטיפיקט ואפשרות עליה לא"י על אף כל הפצרותיו לעזור לו בכון זה). גם בספרות נדם קולו ואם כי לא פסק מלכתוב עד השנים האחרונות (אחר שנרצחו, בעזרת מזכיר) ולפרסם את דבריו. לא היה כבר מזמן רישומו ניכר כל כך.

במשך ששים שנה היה משמיע את דבריו מעל דפי העתונות העברית והלא-יהודית ומפרסם את ספריו שמספרם מגיע לעשרות. הוא השתתף בעתונות העברית כמעט במשך כל השנים האלה והדפיס את מאמריו ב„המגיד“, „הקול“, „המליץ“, „האסיף“, „המצפה“, „כנסת ישראל“, „ספר השנה“, „הצפירה“, „השלח“, „לוח אחיאסף“, „הזמן“, „הצופה“, „עתיד“, „העומר“, „העולם“, „הבוקר“ ואחרים.

בין „המגיד“ של דוד גורדון ו„הזמן“ של בן ציון כ"ץ ישנו הבדל לא רק בשנים אלא גם במהלכי הרוחות, כמו שישנם הפרשים כאלה בין תקופת „האסיף“ ו„כנסת ישראל“, בהם פרסם ספרים שלמים בתולדות ישראל לבין ספרי דהעם ו„ביבליותיקה העברית“ של הוצאת „תושיה“ ובין אלה להוצאת „דביר“ כא"י שם הופיע אחד מספריו האחרונים (בני עליה, קובץ מונוגרפיות. ת"א תרצ"א). אך בדבריו של ברנפלד לא תמצא שינויים כבירים; רוח אחת מפעמת את מאמריו וספריו. ברנפלד הוא דהפשטן והמסביר, מדבר כאילו מלב הקורא, מבלי שירגישו בו, בסופר, במדבר.

ברנפלד היה בעצם משכיל בדור שני — אביו ר' משה ברנפלד היה, כפי שמעיד עליו בנו, „ממרכי השכלה בקרב יהודי גליציה“, שידע פרק בפילוסופיה והיה יהודי דתי „לפי הרגלו“. שמעון ברנפלד נתחנך אומנם בחדר, אך למד מפי אביו כבר בנערותו בבית מעט „חכמות דיוניות“. וגם אח״כ בלבוב התחבר לבחורים שהיו כורכים השכלה בידוד עם לימודים יהודיים, מבלי שיהיו זקוקים לנהל מלחמה על השכלתם. ימי נערותו והתחלת פעולתו הספרותית חלים בזמן שבאירופה המערבית פרחת כבר הריפורמציה לכל גוניה, באירופה המזרחית התחילו להלחם בהשכלה (פרץ סמולינסקין) ולהאשים אותם ואת מחוללה משה מנדלסון, בחורבן היהדות ו„רבים יסוגו עתה אחר מהשכלה“, כמו שאומר ברנפלד בעצמו. בגליציה, מקום ישיבתו של ברנפלד הצעיר, נכנסה ההשכלה למבוא סגור. מצד אחד נראו אצל הדור השני של המשכילים תופעות דומות כמו בגרמניה — השכלה „מעשית“, פנית עורף ליהודים וליהדות — ומצד שני עלתה אז שוב שמשם של האדוקים, שהתחילו להשתמש באמצעים מודרניים והרפה את ההשכלה. האדוקים ובראשם הרב ר' שמעון סופר — בנו של ר' משה סופר — השרתמשו בכוון הקליריקאלי שהתגבר אז במדינה האוסטרית ויסדו כעין מפלגה קליריקלית יהודית, שהתחילה לתפוס את המקום הראשי בציבוריות היהודית ודחפה אחורנית את המשכילים וההשכלה.

מרצון הכרת הרקע הזה וכתוצאה מהעובדה ששמעון ברנפלד הצעיר „לא היה זקוק לצאת לתרבות רעה“, כדי שיתחיל לקרוא „בספרים דיוניים“ — לא נעשרתה ההשכלה בשבילו לחויה הקובעת את דרכי חייו בעתיד. היא לא הוציאה אותו מסדר אחד לשני, אלא שהיתה בשבילו מעין תהליך „טבעי“. משום זה אין הוא רואה בדה את „בת השמים“. הוא איננו מתלהב מהפרזיולוגיה המשכילית, „מההשכלה המדומה“, אלא שהוא מכיר את השטחיות שבה, את הצדדים השליליים. „איה הטוב אשר הביאה לנו דעת החיה בכנפיה — שואל ברנפלד בן הי״ט במאמרו הראשון „לתורה ולתעודתה“ שפירסם בשם „פלאי“ בהמשכים ב„המגיד“, 1879 ו-1880 — „... החדרים אשר כמו למדו נערי ישראל תורה נשמו, ולעמית זה ימלאו בתי הספר רבץ ההשכלה מפה לפה. אולם אם ישם איש אוהב עמו עיניו ויעריך מערכה לעומת מערכה... לדעת מה הטוב אשר נמצא בבתים האלה ובמה תועלתם? אז יודה לדברי, כי רק דיון שקר ומשא שוא דיון אלה המטיפים אשר שטו בעם ויקראו בקול „להשכלה ולחופש האמונה“! ראו נא קוראים נכבדים! מה צמח אחרי הדור הראשון שכבר הלך לעולמו... אומנם גם החרדים לא פעלו טובה מאומה“ אך הם לא קלקלו כמו ההשכלה, „אשר אמרה לגרש כולה האמונה מגבול ישראל“, מבלי לתת תמורתה דבר. „מעבר מזה כבר אכלה בהם אש ההשכלה הרמיה ומהעבר השני תאכל בהם אש החסידות“.

גם את המגמה הסוציאלית, שהתגברה אז בספרות העברית והיהודית כתוצאה מתהליך הרצרוששות ההמונים באירופה המזרחית, אפשר למצוא אצל ברנפלד

הצעיר בדבריו הראשונים, אלא שהוא מוצא גם בזה קשר להשכלה: הוא מדבר על העשירים המכובזים כסף תועפות ועל הבנות דהיוצאות לתרבות רעה וזה גורם לפי דעתו להגדלת העוני של ההמונים. כן הוא יוצא להגן על התלמוד בפני מתנגדיו היהודים והלא־יהודים (אגב, כעבור עשרות בשנים כתב, בגרמנית, ספר על התלמוד). אך מתוך כל זה אין ברנפלד רואה גם צורך לחזור לאדיקורה, אלא הוא רוצה לטוֹר את ההשכלה. „לא השכלה לבדה נחוצה לנו, רק חכמה ותורה, עבודה ומלאכה גם יחד“. „ריפורמציה נחוצה לנו מאוד, אך ריפורמציה אשר על ברכי התורה גדלה, ריפורמציה אשר תציל כבוד ישראל ותחדש נעורי אמונתנו, ריפורמציה אשר תוליכנו קוממיות אל צור מחצבתנו, אל החכמה וההשכלה הרצופה ותורנו הדרך הישרה אשר נלך בה, אשר תקרבנו אל יושר המדות . . . אשר תוסיף לטעת בנו חמלה וחסד כמִצְוֹ ורַחֲמֵיךָ את לב האבן מקרבנו“.

אם כי בזכרונותיו שפרסם אחר חמשים שנה הוא רואה את מאמרו זה הראשון „לתורה ולתעודה“, שכתב בישבו בלבוב, כפרי בוסר, כי יצא „ללמד טרם שהספקתי ללמוד כל צרכי“, הרי יש בו אולי מעצם מהותו של הסופר שמעון ברנפלד של ששים השנה שלאח־כ. מתחת לסף ההכרה הרגיש ברנפלד בעצמו, כנראה, בזאת, באמרו בזכרונותיו „שלפעמים אנו מוצאים, שדווקא הדברים הראשונים, אשר חזר מהם אומרם, מכוונים יותר להאמת מדבריו האחרונים“. בעצם כל מה שיצא מתחת עטו במשך ששים השנה אינו אלא סינטזה של „חכמה ותורה“. אך ברנפלד איננו מתלבט למצוא את הסינטיזה הזו ואין הוא גם לִוּחַם לה אחר שמצא אותה. בשבילו הדברים הם פשוטים כל כך — כוודאי משום שאין זה אצלו אלא סינטיזה מכנית — שאין הוא צריך לחפש אתריה וממילא אין לו דבר שלמענו ילחם.

זאת ועוד אחרת. אחר עזבו ארץ לבוב, למד באוניברסיטה ובביה״ס רִגְבוּה ללימודי היהדות בברלין (זמן־מה שימש כעורך למעשה של „הקול“ וכעוזר ראשי של „המגיד“) וקלט לתוכו את התרבות הכללית ביחד עם הרוח של „חכמת ישראל“ שבמערב. אך מצבה של „חכמת ישראל“ זו שנכתבה בגרמנית ובשפות אחרות לא הניחה את דעתו. הירצה זו תקופה, שהדורות הראשונים של „חכמי ישראל“ שבמערב מתו כבר ומקומם ניסו לתפוס ה„אפֿי־גוֹנִים“ השונים (ברנפלד כותב בהקדמתו ל„דור חכם“, תרנ״ו: „גם בדורנו מעט יודעי תורה וחכמת ישראל ורבים בני שוממה מבני בעולדה. העוסקים בחכמת ישראל מעטים והם לעג השאננים הבזו לגאיונים, אשר יביטו על מוקירי ספרותנו כעל מבֿלִי עולם“). מבית־אבא ומחוגי המשכילים נודעה לו חבה מיוחדת לשפה העברית והוא רואה בה נכס לאומי, שאיננו דומה אִמְנֵם בערכו ובחיוּב שבו לרגש הדתי שהיה בתקופות הקודמות השליט ביהדות; „ההרגשה הדתית הולכת ומתמעטת בין בני הדור החדש . . . הנה לכל הפחות יהיה טוב . . . אם יראה לו כל אב אשר מישראל לחובה, ללמוד את בניו דעת שפתנו“ . . . והספרות העברית תוכל לפי דעתו להתפתח בהיותה נחלקת לשני

סוגים: ספרים בספרות יפה המביאים „תועלת עצומה להרחבת השפה” ו„ספרים מדעיים כתובים בסגנון קל ונוח לקרות בו. ספרים כאלה טובים ומועילים מצד לשונם ומצד תכנם גם יחד. כי בפנה אחת הם מביאים גם הקריאה בשפע ויועילו להרחבת הספרות העברית ובפנה שניה הם מביאים גם תועלת כללית להרחבת הקולטורא” (חשבונה של ספרותנו, ורשה, תרנ”ט). וברנפלד „קריינא דאגרתא” נעשה גם ל„פרוונקא” — בכל משך שנות חייו לא הפסיק מלכתוב ספרים מדעיים ש„נוח לקרות” בהם, לשם „הרחבת הקולטורא” והשפה. ונחלק מכותבי עברית אפילו בימינו מחובבי השפה העברית וספרותה, נעשה גם ברנפלד לסופר עברי ש„החובבות” (תרתי משמע) היא עיקר אצלו. סופרים כאלה נוטלים את דבריהם משל אחרים, מרזגמים או מנסחים אותם ועושים מעין פרפרוזות וקיצורים. וברנפלד בעצמו מודה: „אילו הייתי עומד ומכריו עלי: ראו הנה הבאתי לכם דברים חדשים, לא אומר עוד אדם מעולם, היה אפשר לטעון עלי, כי דברי לקוחים מספרי מחברים שקדמוני; אבל מימי לא אמרתי כזה, אלא הרציתי את דברי, כאילו כבר נאמרו כולם בדברי אחרים ומה שחידשתי אני, מה איכפת לי, אם יקראו על שמי או לא? העיקר הוא לי, להסביר את כל הענינים לקוראים משכילים המתאווים להם, אבל אינם מצויים לחקירות כאלה”. ומשום זה, משום שהוא רוצה ל„הסביר” את דברי אחרים לקוראים שאינם מצויים אצלם, הרי אין אצלו שאלה של קו ושל סתירות. „הכל טוב — מעיד עליו ברדיצבסקי — ולפעמים גם רע, הכל מועיל ולפעמים גם מפסיד, שזהכל בערנו ולפעמים גם שלא בעתו”. ובוודאי משום זה היה ברנפלד נמנע מלקרוא את דבריו אחר שיצאו בדפוס „ומעיד אני עלי, כי קשה לי מאד לקרוא בדפוס את דברי עצמי, מיראתי שמא טעיתי ושמא דברי לא עלו יפה ונמצא אני מצטער על זה הרבה”.

זו היא גם הסיבה שברנפלד איננו תופס את השניות שבמהלך רעיונותיו. הוא דתי, אך הוא רואה את הדת כגורם לקיום דלאומי: „לבי לאמוני ישראל החפצים בקיום האומה ובמקום שהדת מסייעת לקיום עמנו חפץ אני גם בקיום הדת בצורה הקונסרבטיבית” (תולדות הרפורמציון הדתית בישראל). ברנפלד רואה את עיקר העיקרים של העם ברוחניות, בתרבות (ב„קולטורא”, כמו שהוא אומר) ובאותו דומן הוא מחסידי תורת הסביבה של טיין). של הגישה הכלכלית של לאמפרכט ויש למצוא אצלו אפילו שמץ השפעה ממטריאליזם ההיסטורי של מרכס-אנגלס. „ההתפתחות הרוחנית — קובע ברנפלד — רלוויה במקרי העם החיצוניים . . . עם ועם התהווה על ידי תולדתו . . . פעולות אשר יסודתן באקלים, בשכני העם הזה, אשר לו מסביב” . . . (קורא הדורות). במקום אחר באותו הזמן (דור הולך ודור בא ב„כנסת ישראל”, ג’, תרמ”ח) הוא מדגיש ש„מלחמה לשם שמים כולה בלי תערובות של דאגה לעצמו אי אפשר בעולם והדורש כזה הוא כדורש חוש חדש למין האנושי” . . .

ב.

אָמנם יטעה מי שיבוא לחשוב שלֹברנפלד לא היתה „מתחילת בריתו“, מעת שנעשה לסופר בישראל, דרך משלו וגישה משלו. בזמן הראשון לעבודתו הספרותית הוא מופיע כלוחם לדעה מסוימת. במאמרו הראשון „לתורה ולתעודה“ הוא לוחם, כפי שהוזכר כבר, „בהשכלה המדומה“ בעד השכלה יותר אמתית שתהיה מעין סינרטיזה בין תורה וחכמה, אם כי לא עלה לו לבאר באופן ברור את מהותה של הסינטיזה הזו. כן הוא רוצה בעבודותיו המדעיות הראשונות ללכת בדרך משלו. בהקדמתו ל„קורא הדורות“ (ורשה תרמ”ד), נדפס מקודם ב„אסיף“ של סוקולוב שנה ד') הוא מדגיש שאיננו רוצה לסמוך על דברי אחרים, אלא השתדל „בכל מדה דאפשר לחקור בעצמו על כל המקורים שמהם שאבו סופרי הדורות מבלי להשען על עדות זולתי“. כן הוא הולך בדרך חדשה בנוגע לשפה ואיננו משתמש במליצורתי. ובצעדיו הראשונים בעבודותיו ההיסטוריות — השטח העיקרי של חקירותיו — אנחנו מוצאים באמת נסיון של חידוש ושל דרך עצמית.

בהיסטוריוגרפיה היהודית שלפני יובל שנים היה בוודאי משום חידוש לא קטן, אם יצאו ואמרו, שמהם מנדלסון לא היה מחולל תנועת ההשכלה בישראל ואין לרלוות הכל בו. „טעות נשרשת היא מה שרגילים רוב חוקרי הדורות (ועוד יותר רוב בני עמנו) להתחיל עם הרמב”ן רזקופה חדשה בתולדותנו, כאילו כל השינויים הנמרצים בחיי עמנו יצאו רק מפעולת החכם הגדול הזה; בעוד ששכחו, כי גם תולדות הרמב”ן הן רק תולדות הזמן. באחת: שנוי נמרץ בעם יתהווה רק ע”י מקרים שונים וסבות רציניות ופנימיות, אשר עפ”י רוב אי אפשר לנו לכוון עד תכונתן, ושינוי כזה יוליד אנשים גדולים המטביעים חותמם על תהפוכות הזמן. אבל טעות היא להאמין, כי האנשים הגדולים הולידו שנוי הזמן. תהפוכה בהשקפה הרוחנית של עם צרפת ודרכי חייהם ילדה את המרידה הנודעה ועמה אנשים גדולים שעמדו בראשה; אבל לא האנשים דהולידו את התהפוכות האלה“ (דור הולך ודור בא, „כנסת ישראל“, ג', תרמ”ח). ובמאמרו זה הדן בתקופת ההשכלה בגרמניה לא נמנע גם ברנפלד מלהוציא משפט על אנשי התקופה ההיא ופעולותיהם עד שהמערכת מצאה לנכון „לצאת בבירור דברים“, שנתנו מקום למאמרו משום שכותבו הוא „חכם ורכי“ הנושא עליו אחריות דבריו; „אולם בכלל היותנו מחושבי שמו של הכותב . . . לא נוכל לעבור בשתיקה על דברים קשים ובטוי שפתים מצדו על עוות דין ההיסטוריה וחילול כבוד האמת . . . נטיה המקלקלת שורת הדין בדילוקת האור והצללים בדברו על ראשי אגודת התנועה הרוחנית ממחנה המתקנים-המהרסים ומחנה המחזיקים-החרדים“.

הישג מטודולוגי הוא גם כן אם קובעים ש„אין הדברים מובנים, אלא מתוך הכרת זמנם והשתלשלות המאורעות שקדמו להם. כל יצירה תרבותית

שייכת לזמנה וקשורה בו; היא מושפעת מצד המאורעות ומצד הכחות המוסריים השולטים בכל תקופה ותקופה" (הקדמה ל"מבוא ספרותי-היסטורי לכתבי דקודש). כן יוצא ברנפלד ללחום באופי האפולוגי של ההיסטוריוגרפיה היהודית מצד אחד ומצד שני ב"לוקליזציה" של ההיסטוריה היהודית. באותה הגישה ה"לוקליזציה" של ההיסטוריוגרפיה היהודית שהתחילה לתפוש מקום בגרמניה בעשרות השנים האחרונות של המאה ה-19, עם התפשטות כתיבת תולדות הקהלות השונות.

"... עלינו להתרחק ממדה זו לעשות את ההיסטוריה סגוריה לעם ישראל או ליהדות. באה העת כי נוציא את היהדות ההיסטורית ודמדיית מחוגה הצר, אשר צרו אותה בו עד היום. עלינו להעלות אותה עד מרום ההשקפה הפילוסופית, באופן כי חשיבותה וערכה נמצא בה בעצמה. באה העת להוציא את ההיסטוריה הישראלית מהגיטו הרוחני, אשר נשארה סגורה בה עד היום. אל המטרדה הנעלה הזאת שאפו גדולי חוקרי עמנו בראשית שנות המאה הנוכחית, אלא כי לא היתה אף השעה ראויה לכך, כי בעת ההיא היתה החקירה המדעית של היהדות עודנה באבה. ואולם אם רבו החקירות האלה בימים הבאים, הגה ההשקפה ההיסטורית ירדה אצלנו מאז עשר מעלות אדורניות. לכן היתה מטרת חיבורי הנוכחי, לא לעשות את היהדות פרט, כי אם לעשות את ההיסטוריה כלל. חפצי לסייע, עד כמה שידי מגעת, להבין את ההיסטוריה הכללית ואז גם את היהדות" (מחמד, ורשה, תרנ"ח). ובזמן יוטר מאוחר הוא מדבר דברים יותר ברורים על מקומה של ההיסטוריה היהודית בהיסטוריה הכללית. "... בהבנת הכחות הפועלים בהיסטוריה הישראלית נתקלים אנו בקושי גדול. חכמי כל אומה ואומה סופרים ופרנסים בתוך עמם הם יושבים וקולטים אל רוחם ואל הלך-נפשם אותם הזרמים הרוחניים השופעים בעולמם. ... לא כן בישראל. ... עמנו קבל הרבה מן החוץ אפילו בזמן שעדיין היה לו מרכז רוחני-לאומי על אדמתו ההיסטורית. עם ישראל לא נתכווץ בישבו המקומי, אלא פשט את אבריו לכל עבריו, השפיעו עליו זרמים רוחניים שבאו מן החוץ. היסודות האלה נבלעו בטבע עמנו, ונשתקעו בו ולבסוף נעשה לו הכל כטבעו, כאילו היה שלו מתחלת בריתו" (בני עליה, מתוך הקדמה).

לו, לברנפלד ברור ג"כ שגישה חדשה להיסטוריה היהודית עולה במלחמה והוא נכון גם להלחם לה. "דהנה מראש ידעתי כי בהשתדלותי להוציא את ההיסטוריה הישראלית מידי אפטרופסים ידועים אשר יאמרו לעשותה למונופולין שלהם, אעלה עלי חמתם. בקשרי מלחמת סופרים עמדתי כבר פעמים אין מספר, מעת אשר החילותי לפרסם דברי" (מיכאל זקש, ברלין, תר"ס). יתר על כן הוא אוהב את הלוחמים גם בעבר. בהקדמה לספרו הגרמני "רוחות לוחמים ביהדות" המכיל את הביוגרפיות של אריה ממדינה, מ. ת. לוצאטו, שלמה

מימון ושד"ל הוא מודיע שבהיסטוריה חביבים עליו הנסיונות שלא נתגשמו יותר מהמעשים שהצליחו. „בין האנשים החשובים ביותר בהיסטוריה מענינים אותנו במהותם ובאישיותם אלה שעזבו את הדרך הישן ובחרו בדרכים חדשות“. אפילו אם הם שגו, אך אם הם רק לדחמו לדרכם החדשה וסבלו למענה, הם נהפכים להיורט חביבים עליו.

למעשה מעריך ברנפלד הערכה נכונה את ההיסטוריוגרפים היהודים וכן מנסה ללכת בדרך חדשה.

במאמרו על ההיסטוריוגרפיה היהודית במאה הי"ט (בפתחת הכרך הראשון של ההיסטוריה היהודית שיצאה ב-1914 ברוסית, בהוצאת „מיד“) הוא מנתח כהוגן את ערכו של יוסט, מראה על שגיאותיו של גרץ ומציין בצדק שזה יותר תולדות המלומדים מאשר תולדות היהודים ושגרץ איננו שם לב לחייהם הכלכליים של היהודים וליותר הצדדים של תולדותיהם. והוא, ברנפלד בעצמו, במונוגרפיות שלו, מתחיל בתאור הרקע והסביבה. כאשר הוא כותב על „גבריאלי ריסר“ (ורשה, תרס"א) הוא דן בפרקים הראשונים על „מצב היהודים בגרמניה אחרי המלחמה בראשית שנות המאה הי"ט, מצבם הסוציאלי והקולטורי, זכויותיהם המדיניות, המצב בפרוסיה, בערים החפשיות . . .“ וטרם שהוא ניגש לספר את תולדותיו של מיכאל זקש³) הוא מתאר את „עיר גלוגא-רבתני, מקום הולדתו של זקש“, מצב ההשכלה בערי שלזיאדה, יחוס היהודים במדינה זו אל היהדות הפולנית, דרכי החינוך בין היהודים בימים ההם, האורטודוכסיה בשלזיה וכו'.

היסטוריון יהודי שעוד לפני יובל שנים הכיר במגרעותיה של ההיסטוריוגרפיה היהודית, שהתריע נגד הכוון האפולוגי שלה, נגד ה„לוקליות“, אופקה הצר והקטנות שבה והיה מוכן לצאת לגלות את כוונה ודרכיה מתוך הכרת הרקע והסביבה והגישה למקורות — היסטוריון כזה יכול היה להעשות להיסטוריון היהודי בהא הידיעה. בעצם לא הגיעה ההיסטוריוגרפיה היהודית עד היום להישגים האלה ולא זכינו להיסטוריון כזה עד היום. אולם דא עקא ברנפלד עלול היה להעשות ולא נעשה (אולי משום זה היו חביבים עליו — בהיסטוריה — יורצר הדברים שלא באו לידי הגשמה מאשר אלה שנתגשמו).

יש אצל ברנפלד תהום עמוקה בין הרצון למציאות, או בין ההקדמה לספר בעצמו. דסר היה לו כנראה הכח העצום הנחוץ, כדי להוציא את רעיונותיו מהכת אל הפועל, בפרט בשעה שמסיבות חיי הפרטיים עמדו לו למכשול בדרכו.

מחוז לכמה שנים שמש כרב לעדה הספרדית בבלגרד, לא היתה לו לברנפלד במשך יובל השנים שישב בברלין שום משרה קבועה. הוא היה מוכרח לעשות את תורתו קרדום לחפור בה, היינו, לעבוד עבודה קשה, לכתוב

(3) מיכאל זקש, מאורעות חיי ופעולותיו הספרותיות. ברלין, תר"ס.

מאמרים פובליציסטיים בעתונות (בעברית, אידית וגרמנית) ולהתעסק באותן העבודות שהזמינו אצלו או שיכלו למצוא מהלכים. ובכן יצאו מתחת עטו — בתחילה בוודאי שלא ברצונו — דברים שאינם מתוקנים כל צרכם. נוספה לזה הנטייה ל„פרשנות“ ולפופולאריזציה מדברים שנאמרו „בחוץ“ — דבר שאנחנו מוצאים אצל רבים מכותבי עברית גם בימינו, וחוסר בקורת רצינית מבפנים. מכאן אין הדרך רחוקה לפופולריות ושטריות, לחוסר דיוק וזהירות מדעית, ומכאן גם תוצאה לסתירות והפכים.

יתר על כן בכתבו על נושאים שונים היה ברנפלד מוכרח להתאים את עצמו לנושא, בוודאי מתוך ההכרח הפנימי של סופר לראות את נושאו שהוא עוסק בו כעיקר דהעיקרים.

לא רק כמו שאמר עליו ברדיצבסקי, „אין ברנפלד כשהוא לעצמו רוצה כלום . . . שאינו צריך לקורא ואינו נוח לקורא“ . . . אלא שהוא איננו רוצה דבר מחוץ לנושאו שהוא עוסק בו. ובכן משתנית גם השקפת העולם בהרצאם לנושא. כשהוא כותב על הרוחות הלוחמים בישראל, „הרי חביבים עליו הלוחמים וכשעוסק במחמד הרי אין ההיסטוריה דהיהודית אלא חלק מההיסטוריה הכללית וכשמוציא את „ספר הדמעות“ (ג' כרכים, ברלין, תרפ"ד) בו מובא החומר על „מאורעות, הגזרות, הרדיפות והשמדות“, הרי ההיסטוריה הישראלית איננה אלא „שלשלת של טרגדיות מרעידות לב ארצות וקשורות זו בזו . . . הטרגדיה שאנו קוראים לה היסטוריה ישראלית“.

גם מפה כמובן תוצאה לשניות, אולי גם לטרגיות מסוימת.

ברנפלד רואה את ההיסטוריה לא כפעולת אישים בודדים, אלא כעין תהליך סוציולוגי — אם לדבר בלשון של זמננו — ובכל זאת רוב כתביו ההיסטוריים הם מונוגרפיות על אישים⁴. הוא מדגיש את הצורך בחקירה מדעית מקורית, בתאור רחב של הרקע והסביבה, אך בכרטיזם אין אתה מקבל אלא פירושים, רובם לקוחים משל אחרים, או תאור שטחי שאין לו ערך רב⁵.

ברנפלד בעצמו הרגיש באותה השניות ובסתירות ובוודאי גם בשטחיות שבכתביו — דבר שגרם להרגשה של חוסר בטחון גמור בדבריו. לפעמים הוא בא לתרץ את הסתירות באובייקטיביות (מדומה) ולפעמים הוא יוצר לו תורה שאין בכלל אמת מוחלטת.

„סוף סוף נושא עניינינו איננו חקירה הנדסית אשר רק משפט אחד אמתי לה, באופן שלא תפול בה המדלוקת, כי אם הטעות מאחד משני הצדדים; כי אם חקירה מסורה ללב של אדם על פי השקפותיו ודעותיו ודרושו שהוא מצוי אצלם ומחזיקם לאמת ושבעים פנים לחקירות כאלה, באופן שיקשה ההסכם

(4) רש"י, רמב"ם, אבולפיא, עמנואל הרומי, אברהם אבן עזרא, סעדיה גאון, עזריה מן האדומים, אריה ממודינה, ש"ר, היינה, מיכאל זקס, גבריאל ריסר, שטיינשהאל, מוהמד, ר' ישראל גיארה, מ. ח. לוצאטו, שד"ל, שלמה מיימון ואחרים וכן ספריו „דור חכם“, „דור תפוחות“.

(5) כן למשל ספרו *Juden und Judentum in 19. Jht.* Berlin, 1898.

עליהן ונוכל להמליץ על כוח כזה: אל"ו ואלו דברי אלהים דייים" (דעת אלהים, תולדות הפילוסופיה הדתית בישראל, אי"ב, ורשה, 1899-97, פריזחה). ומכאן בוודאי גם תוצאה לענוותנותו היתרה, למדת הבושה — כמו שמעיד ברנפלד בעצמו — הקבועה באישיותי הפרטית הולכת ומלפפת אותי גם בעבודותי הספרותיות. . . . באמת ובתמים איני מגדיל את ערכי יורר מדי".

ברדיצבסקי שכתב על ברנפלד מסה יפה לפני שנים, מדגיש בצדק ש"דבריו נאמרים בטעם ונקראים ברצון", יוצא ללחום את מלחמתו נגד אלה שמאשימים אותו שאיננו מחדש, שהוא שטחי, נותן דברים הלקוחים משל אחרים ומציין אותו בכרקטריסטיקה כזו:

"מה הסופר הלז עושה? הלא הוא אינו אלא מסביר, מורדה לבני אדם מה שנראה לו ומה שהוא מוצא לנכון לבאר באלה הענינים שהוא עוסק בהם; והנה הוא משמיע גם דברים שנולדו עתה ברוחו ולא באו מפי סופרים וספרים גרידא. . . . אבל גם ברב או במעט שדהוסיף וגרע מעצמו, גם מה ששייך לו, נאמר באותו הנוסח ובאותו תם הדבור, כמו אותם הדברים ששמעם מפי אחרים. . . . למחר הוא איננו מטעים עוד את חידושו מאתמול והוא מבאר ארז הדבר גם באופן אחר ממה שמצא לנכון היום ואותו האופן החדש גם כן ברור וישר נאמן וקיים. . . . ברנפלד לא יקניט ארז מתנגדו. הוא אומר הקפדה זו בעצמה מה טיבה, ושמא דהדין עם השני; בכל אופן הדבר צריך באור. הלא גם אתם תבינו זאת, שלא דווקא אני אומר כך, אלא שהענין מחייב אותי לומר כך". והואיל ונענה לענין ש"חייב אותו לומר כך" והואיל וטפל בהרבה ענינים, הרי ממילא מוכרח היה לבטל את עצמו בכל עידן ועידנים ומשום זה "אין אצל הסופר שמעון ברנפלד איזה מאורע גדול של מחשבה, אשר ימלא את כול"ו ואשר ימשוך אותנו אחריו. אם יתודה איננו כמגלה סוד נפשו, ואם יקצוף מעולם לא יקצוף, ואם יתפעל — אימתי התפעל? אימתי דבר רתת?"

את דרישותיו המיתודולוגיות והשקפותיו שהוא מביע בהקדמה לספריו ובפתיחת דבריו אין הוא מקיים בעבודותיו עצמן והנן או רצון שלא נתגשם, או שאינן באות אלא כדי לחפות — בוודאי מתוך דרישה נפשית מתחת לסף ההכרה — על המגרעות שהוא בעצמו מכיר בהם, אלא שאיננו יכול לתקנם.

ג.

שמעון ברנפלד העשיר את הספרות העברית (ולא רק ארז העברית) בעבודות לא מעטות, השתתף בעתונות היהודית (ולא־יהודית), שלט בשפה העברית ולא נתפש למליצות ודבריו "נאמרו בטעם ונקראו ברצון". בצעדיו הראשונים היו פניו מועדים לחידושים ועורר התנגדות לא מעטה בדבריו. הוא גם הכיר ארז המגרעות של ההיסטוריוגרפיה היהודית וניסח את הדרישות לתיקונן. אולם הטרגדיה שלו הירונה, שלא עצר כח ללכת בדרכו זו, להתיצב

נגד גלי הזמן והמסכות ולא להתפש לסכנה ש"בפרשנות" האורבת לסופר עברי גם כיום. ואם הוא בא בהקדמתו לאחד מספריו האחרונים (בני עליה, ת"א תרצ"א) לקבוע ש"היצירות הספרותיות ובמובן ידוע גם המדעיות . . . תלויות במקום ובזמן", הרי הדברים האלה מוסבים גם על יצירותיו הוא. מבין שני סוגי הסופרים שהוא מוציא: שאחד מהם הם המקוריים, אנשי הרוח פרנסי הדור והשני הם הבלתי-מקוריים, הוא שייך לסוג הזה האחרון. ספריהם יכולים להיות מרובי תועלת מצד היסוד החנוכי שבהם. כשם שמוצאים אנו תועלת לא רק באנשי הפרודוקציה התמריית, אלא גם במביאה שמגיעים אותה לאלה הצריכים לה — כך יגדל שכרם של אלה המסבירים את היצירה הרוחנית לכל אישי האומה". מקומו של ברנפלד הוא בעיקר בין הסוג הזה של המסבירים והפרשנים, של הממציאים לקורא עברית את הנאמר בשפות אחרות. ובוה היה ערכו בדור ההולך, שבו היה נמצא קורא עברי, שהיה זקוק ל"מתווכים" כאלה. נחוץ היה "להסביר את כל דענינים לקוראים משכילים המתאווים להם, אבל אינם מצויים לחקירות כאלה. מחוץ לזה מן הצורך לזקוף על חשבונו את הדרישות המיתודולוגיות כלפי ההיסטוריוגרפיה היהודית, דרישות שהן כאמור עוד לא נעשו בחלקן עד היום לקנינים של ההיסטוריונים היהודים, אם כי לא עצר כח גם להגשימן יש בזה משום ראיה למרחוק, משום נתוח נכון ומדעי ו"חביבים עלינו הנסיונות שלא נתגשמו", כדברי ברנפלד עצמו.

